

УДК 811.161.2'04

О. Ніка, д-р філол. наук, доц.
КНУ ім. Т. Шевченка, Київ**МОВНИЙ УЗУС І "ПРОСТА МОВА"**

Норми "прості мови" були засновані на її спільному узусі. На прикладах конкретних текстів показані спільні, інтегровані риси, що дають можливість потрактувати літературну мову цих творів як одну, українсько-білоруську, та відмінні, що дозволяють робити висновки про впливи української, білоруської розмовної стихії на вироблення неписаного узусу.
Ключові слова: історія української мови, "руська мова", "проста мова", писемна пам'ятка.

Сучасний рівень розвитку лінгвістики засвідчує, що історію мови вже давно не сприймають і не досліджують як історію форм, які розглядаються як сам факт існування, поза їх функціонуванням у мові і тексті. Наукові напрямки – когнітивна лінгвістика, дискурсологія, лінгвоконцептологія, лінгвістика тексту, соціо- і психолінгвістика та ін. – активно звертаються до історичної сфери лінгвістичного дослідження. Як переконливо доведено, мовні функції такою ж мірою мають внутрішню логіку та об'єктивну мотивацію як щодо сучасної мови, так щодо її історії.

Загальновідомо, що саме збалансування функції та форми залишається на сьогодні однією з пріоритетних перспектив сучасних студій. Із цього приводу зацентруємо на прогностичній тезі, сформульованій для лінгвістики третього тисячоліття: "функціональна лінгвістика навчиться більш строгим і точним методам доведень, а деякі частини спадку породжувальної граматики (яка як теорія, що претендувала на невинуваті фактами мови універсальність, швидше за все, не знайде продовження) поєднаються з даними знову описуваних мов" [3, с. 156]. Як бачимо, цілісність, комплексність аналізу функції і форми визначили продуктивний напрямок досліджень – а історико-мовні студії в цьому разі не стали винятком із правил, а правилом.

У такому ракурсі розширюється сучасний контекст вивчення історії мови, зокрема її літературної форми, що розкриває динаміку стилів, мовних норм на різних етапах її співдії з книжною традицією і творенням літературного зразка нового часу. Передусім акцентується увага на соціокультурних параметрах авторів текстів, дискурсів, особливостях текстопородження, що прочитуються в системі соціокультурних координат – стереотипів доби, індивідуального пошуку, який виходить за межі прогнозованих параметрів.

Сьогодні вже переосмислені і по-новому трактуються дискусійні питання про літературну мову староукраїнського часу: про розуміння мовної ситуації як полілінгвальної, про періодизацію, про синкретичність, що визначала специфіку мовних норм і культурних впливів, про сутність українського мовного бароко, про розширення текстового формату дослідження, за яким у науковий обіг широко вводяться конфесійні, полемічні, проповідницькі та інші писемні пам'ятки, а їх дослідницька інтерпретація здійснюється відповідно до нових вимог сучасного знання.

Нового контексту потребує й обґрунтування проблеми "прості мови".

Історія вивчення цього питання сягає ще XIX ст., особливо її активно і системно досліджував П. Житецький. У присвячених "простій мові" працях І. Огієнка, В. Перетца, В. Русанівського, Л. Полюги, В. Німчука, І. Чепіги, М. Мозера та ін. було розвинуто наукові уявлення про цей книжно-літературний феномен (про це докладніше [7]).

Новий контекст обґрунтування цієї проблеми стосується насамперед узгодження автохтонних назв "проста мова" і "руська мова", їх співмірної кореляції з термінами на позначення літературної мови певного часового

проміжку, а також її атрибуції в колі тих мов, які використовувались у складі тогочасних державних утворень. Ще одне хибне уявлення, за яким "просту мову" розуміють як живу, розмовну, але не літературну. Насамперед вона стала "особливою літературною", поступово розширювала сфери свого функціонування: спершу її пов'язують з актовою канцелярською мовою, а далі вона входить у переклади Біблії, в нові або оновлені жанри і стилі – полемічні, проповідницькі та ін. За останні два десятиліття в галузі історичного мовознавства і пам'яткознавства частіше переацентується увага на інші стилі, які ширше репрезентують книжну традицію. Тоді як раніше в центрі лінгвістичних студій частіше перебували офіційно-ділові тексти, які мали на меті з'ясувати розмовну стихію, виявити ступінь сформованості українських мовних рис у цих творах як віддалених від книжної традиції.

У цьому дослідженні розвивається думка про те, що на межі XVI–XVII ст. існував певний узус "прості мови", якого послідовно дотримувалися книжники. Певна спільність виявлялася в тому, що "писателі... виходили хто з Червоної Русі, хто з Волині чи з Придніпрянщини, працювали і писали раз у Львові, потому у Вільні, Острозі, Луцьку, Києві і Чернігові" [8, с. 206], інша особливість, – писали мовою, "близькою до живої мови шляхти і заможного міщанства" [8, с. 206].

Послідовне проникнення в літературну мову розмовних поліських рис було проілюстроване на основі документів північноукраїнського ареалу, внаслідок чого було зроблено висновок про те, що в період із XIV по XVII ст. функціонував поліський варіант української літературної мови [2, с. 18]. У подальшому цю ідею розвинув В. Мойсієнко на матеріалі актових книг із Житомирщини кінця XVI і початку XVII ст.: "Лінгвальні особливості пам'ятки на всіх рівнях мовної системи відображають риси, характерні для північних українських говорів" [5, с. 7]. У наступних працях В. Мойсієнко розвиває тезу про спільні і відмінні риси "прості мови", а також про поліський варіант староукраїнської мови, що протиставлявся південному: "від XVI ст. можна твердити про старобілорусько-поліський варіант "руської мови", який уже виразно протиставляється староукраїнському" [6, с. 82].

У цій статті ми проілюструємо вияви цього неписаного узусу, використовуючи такі аргументи:

1. На користь спільного узусу "прості мови" наприкінці XVI і на початку XVII ст. свідчать острозькі і віленські стародруковані тексти, авторами яких були ті самі книжники, які ще наприкінці XVI ст. представляли братські школи Львова і Острога, а згодом працювали у Вільно. Публікуючи свої тексти у Вільно чи Єв'є, вони продовжували репрезентувати звичний для них неписаний мовний узус. Разом із тим, ці тексти не були сприйняті як незвичні, незрозумілі для реципієнтів як на півночі України, так і на півдні Білорусі, не викликали відчуття абсолютної "іншості" мовних норм, які б так чітко та однозначно вибудовували і тогочасні мовні кордони.

Із цією метою зіставимо два друковані тексти: острозький стародрук "Отпису" Клірика Острозького (1598) і віленське видання М. Смотрицького "Казаньє

на чест(ь)ны(й) погребъ... Леонтія Карповича" (1620). За однією з гіпотез, висловленою В. Копітаром і підтриманою К. Студинським та І. Франком, Кліриком міг бути острозький вихованець Максим, у чернецтві Мелетій, син Герасима Смотрицького, тому авторство цих текстів могло б належати одній особі – Мелетієві Смотрицькому. Обидва тексти відрізняються у жанрово-стильовому плані: перший – полемічний (жанр – лист), другий – погребальна проповідь, проте обидва актуалізуються у період кінця XVI – початку XVII ст., репрезентуючи літературно-писемну мову середнього функціонального слогу.

2. Спільність мовного узусу можуть підтверджувати і катехитичні твори. Так, попередником "Православного исповѣданія" П. Могилі був Катехизис, виданий у друкарні Віленського братства у 1600 р. (Вільно) і 1611 р. (Єв'є) "простою мовою". У трактуванні теологічних питань покладаємося на думку С. Голубєва, який вважав його написаним "у душі строго православному", проте "ледь помітною є одна католицька думка" [1, с. 5], оскільки укладачеві були відомі Римський Катехизис і трактати католицьких догматичних авторів. Дискусія про Катехизис стосувалася окремих позицій, від яких Зизаній згодом відмовився [9, с. 101].

Як стверджував С. Голубєв, авторство цього Катехизису могло належати Лаврентієві Зизанію. Як відомо, він був викладачем Львівської, а згодом Берестейської та Віленської братської шкіл і через короткий проміжок часу (з 20-х рр. XVII ст.) працював у Києві, а отже, його тексти можуть ілюструвати певну закріпленість мовленнєвої реалізації у практиці книгодрукування. Більш того, на думку М. Корзо, ця публікація спиралася на неєв'євський Катехизис (1562) С. Будного, який уперше зреалізував таку мовну потребу у тлумаченні складних релігійних понять.

Отже, катехитична традиція теж репрезентувала певні мовні константи, що підтверджують існування некодифікованого мовного узусу.

У цьому контексті аналізується рукописний варіант друкованого Катехизису початку XVII ст., який зберігся лише у збірці Києво-Софійського собору, датованій 1618–1619 рр.

3. Реформаційні тенденції зумовили нові переклади Біблії "простою мовою", які теж мали б віддзеркалювати деякі особливості мовного узусу. Частотність таких спроб перекладу засвідчила низка перекладів, адресованих православному руському читачеві, причому вони здійснювалися не тільки з церковнослов'янської мови. Прикметним для цього часу є використання вже існуючих перекладів, часто нововірчих: Євангеліє В. Тяпинського, датоване після 1570 р., – переклад соцініанського Нового Завіту Симона Будного 1570 р., Новий Завіт Валентина Негалєвського 1581 р. – переклад із соцініанського Нового Завіту Мартина Чеховича 1577 р., Крехівський Апостол 1560-х рр. – переклад із кальвіністської Біблії 1563 р. Зіставлення цих текстів дає підстави для визначення спільних і диференційних рис, що коригують уявлення про певну нормованість "простої мови" як літературної.

На підтвердження цього прокоментуємо окремі фонетичні ознаки з рукопису Нового Завіту, який переклав Валентин Негалєвський у 1581 р.

Розглянемо ці три аргументи на текстовому матеріалі кінця XVI і початку XVII ст., акцентуючи увагу на фонетичних і почасти граматичних рисах "простої мови", що засвідчують такий написаний узус.

1. Проілюструємо, як вироблена мовленнєва практика і писемна фіксація "простої мови" були засвідчені і в острозьких (Отпис), і у віленських (Казаньє) виданнях одного книжника, М. Смотрицького.

Так, в аналізованих писемних пам'ятках послідовного відображення набула одна з типових рис, яка повторюється і в поліському вокалізмі – заступлення я [‘а] на ε (за походженням із*ε): видєчи, але: видѣчи (Отпис, 13), въ свѣтыню (Отпис, 14), памѣтаючи (Отпис, 32), везєньємь (Отпис, 37), вспоменувши (Отпис, 32), оглєдає(т) (Отпис, 8).

Інша характерна ознака вокалізму, зокрема і поліського, – регулярність заміни ѣ на ε, що дотримана і в наголошених, і в ненаголошених позиціях: видѣти (Отпис, 1), видѣли (Отпис, 10), але: видѣль (Отпис, 9), помѣшанье (Отпис, 11), перемѣнити (Отпис, 16), оустрѣмишасѣ (Отпис, 27), вдмѣнѣеть (Отпис, 53), приѣжджалъ (Отпис, 29), нѣ прогнѣвалъ (Отпис, 9), смотрѣнню (Отпис, 23). Приклади фіксації цієї риси спостерігаються у словозміні, коли ε в ненаголошеній позиції: потѣсѣ (Отпис, 15), офѣрѣ (Отпис, 29), владыцѣ (Отпис, 44). У ненаголошеній позиції **и** фіксується в поодиноких випадках: **ни**хто (Отпис, 2). Ілюстрації заміни на ѣ поодинокі: перемѣ(р)лѣ (Отпис, 13).

У цих текстах абсолютно переважає **о, е** в новозакритих складах, проте лексема *хоть* зафіксована в такому написанні: **хоу**ть (Отпис, 1, 9), **хоу**ти (Отпис, 8).

Варіативність написань передає особливості вимови **и**, як і вимову приголосних перед цим звуком: **лість** (Отпис, 1) єпископа (Отпис, 1), єпископа (Отпис, 9), **кіє(в)ско(г)о** (Отпис, 1), **приводіла** (Отпис, 1).

Послідовно передається в тексті пам'ятки перехід **ε** в **о** після шиплячих, що загалом властива риса не тільки для поліських говірок: **пытаючому** (Отпис, 1), **вы(ш)шого** (Отпис, 1), **вкладаючому, чого** (Отпис, 2), **жоною** (Отпис, 9), **неоулѣчоный** (Отпис, 26).

Унаслідок такого переходу шиплячі стверділи в названих позиціях, проте послідовна передача шиплячого **ч** як м'якого простежується в написанні після цієї літери **ю**: на **чю**жомъ (Отпис, 1), **чю**жоую (Отпис, 2), **в(ъ), чю**жого, **чю**жій (Отпис, 14), **чю**дъ (Отпис, 17), **чю**вство, **плачю** (Отпис, 28). На підтвердження цього свідчить і таке написання: **чій** (Отпис, 1).

Велярність **ц** і **р** відзначають специфіку консонантизму: **працы** (Отпис, 2), **працу** (Отпис, 3), **пора(д)цоу** (Отпис, 6), **не конѣць** (Отпис, 10), **обѣтницю** (Отпис, 20), **цвоцы** (Отпис, 28), **творецъ** (Отпис, 41), як і **ратоунокъ** (Отпис, 3), **до рату(н)ку** (Отпис, 13).

Типова для тексту пам'ятки передача префікса **рос-** у позиції, якщо коренева морфема починається на глухий (регресивна асиміляція за глухістю): **роскидати** (Отпис, 7), **росказуєть** (Отпис, 26), **в(ъ) роспороше(н)є** (Отпис, 26), **бѣспѣчнѣ** (Отпис, 28), **роспорошили** (Отпис, 30), **роскажоу(т)** (Отпис, 33).

Інші риси, які можна ввести в дослідницький контекст: **вожъ** (Отпис, 19), **межи собою** (Отпис, 27); **розуму** (Отпис, 4), **в работу** (Отпис, 33); **што** (Отпис, 5), **хто** (Отпис, 6).

Грамматичні риси маркують текст, зокрема закінчення **-ови** в давальному відмінку іменників чоловічого роду: **законові** (Отпис, 12), **-ове** в називному множини: **сын-овѣ** (Отпис, 10). Активно функціонують короткі форми прикметників (із вторинними **о, е**) і дієприкметників: **преподобѣнь** (Отпис, 4), **свѣтѣль** (Отпис, 5), **лоучѣнь** (Отпис, 14), **годѣнь** (Отпис, 24), **похвалѣнь** (Отпис, 25), **жадѣнь** (Отпис, 25). Дієслівна фіналь **-мо** характеризує дієслова 1-ї особи множини теперішнього і простого майбутнього часу, а також наказового способу: **выполнѣмо** (Отпис, 3), **подамо** (Отпис, 5), **оучинѣмо**, **збоудуймо** (Отпис, 11), **маємо** (Отпис, 15), **оукажемо** (Отпис, 39, 40).

У ступенюванні прикметників диференційована проста форма найвищого ступеня порівняння з префіксом **на-**: **нагоршлѣ**, **налѣпшлѣ** (Отпис, 9).

Подібні ознаки повторюються і в "Казанѣ на чест(ъ)ны(й) погребѣ... Леонтія Карповича" (1620) М. Смолицького. У тексті послідовно фіксується **ѣ**, випадки його заміни поодинокі, на місці **ѣ**, що позначає етимологічний звук, написано **ѣ**: бѣсѣдовати (См. К., 5), рѣчь (См. К., 6), нѣзбѣ(д)нои, подойзрен(ъ)ѣ, як і в іменникових закінченнях: громадцѣ (См. К., 116). Передача **ѣ** як **ѣ** повторюється в словах **обѣцати**, **обѣцувати**: обѣцует(ъ)сѣ (См. К., 25) та обѣцуетъ (См. К., 66); для порівняння: пл. obiecać, obiecować.

За графічним представленням у тексті можемо підтвердити різну вимову шиплячих – і як м'яких, і як твердих. Певна послідовність простежується у передачі шиплячих м'яких, позиційність такого звучання підтверджується написанням літери **ю** на місці **у**: чюле (См. К., 7, 20), чюлыми (См. К., 276), чювствѣ(н)ногѣ (См. К., 27 б), чюжозѣ(м)скіи (См. К., 18), кажю (См. К., 236).

Натомість у позиції після шиплячих **ѣ** закономірно заступлений **о**: пошолемъ (См. К., 18 б), шолъ (См. К., 186, 216), пришолъ (См. К., 21 б), чога (См. К., 24), чогу (См. К., 276). Варіативність написань з **ѣ**, **о** після шиплячих фіксується у фіналах дієприкметників: належачои (См. К., 5), подлежаючому (См. К., 66), найдучойсѣ (См. К., 116), лежачои (См. К., 146), зовучогу (См. К., 18), але: мучачѣи (См. К., 146), стомчѣи (См. К., 23), лѣтаючѣи (См. К., 276).

Відсутність графічного представлення зредукованих або їх сплутування спричинилися до потракування ствердіння шиплячих: всеночный (См. К., 15), кажѣшъ (См. К., 236), ноч(ъ)ю (См. К., 12) (в останньому випадку на це вказує надрядковий знак, що замінює літеру **ь**).

Напрямки асиміляційних і дисиміляційних процесів, зумовлених занепадом зредукованих, підтверджуються написаннями: **хто** (См. К., 106, 276), **нѣшто** (См. К., 11), **што** (См. К., 156).

Унаслідок змін зредукованих поява вторинних (вставних **о**, **ѣ**) звуків відзначає не стільки послідовність відображених у тексті закономірних процесів, час формування яких завершився вже кілька століть тому, скільки привертає увагу до функціональних характеристик коротких прикметників: легокъ (См. К., 13 б), честѣнь, слаѣнь (См. К., 16 б), духовѣнь (См. К., 21).

Своєрідні написання засвідчують особливості вимови: счезнѣтъ (См. К., 246) або "умовність" написання літер на позначення зредукованих: мѣр(ъ)твыи (См. К., 11).

Тверда вимова **ц**, очевидно, в деяких випадках підтримується польськомовним аналогом: працювите (См. К., 166), працювалъ (См. К., 20) (пл. pracować), як і обѣцует(ъ)сѣ (См. К., 25) (пл. obiecać, obiecować). Одним із пояснень окремих написань може слугувати традиційність: наслѣдовцами (См. К., 24), але іновѣрцы (См. К., 24), ловѣць (См. К., 276) (попри нерегулярність передачі **и – ѣ, ѣ – ь**).

Заміна **а** (графічно **я**) на **ѣ** характерна для тексту: подлѣгаючому (См. К., 66), налѣгалъ (См. К., 20 б), полѣгли (См. К., 276), влѣзѣн(ъ)емъ (См. К., 19), для порівняння: пл. podlegać, nalegać, więzienie.

Із морфологічного погляду привертають увагу вторинні флексії іменників, зокрема флексії **-ови**, **-єви** для іменників чоловічого роду в давальному відмінку однини (це стосується іменників для інших основ, крім **ѣ**, бо для останніх така флексія була первинною): выркови (См. К., 66), каменѣви (См. К., 8), животови (См. К., 126), грѣхови (См. К., 12), члѣкови (См. К., 14 б), єрєови (См. К., 20).

Для дієслів 1-ої особи множини теперішнього і майбутнього часу (синтетична форма, в аналітичній – дієслово-зв'язка **бути**) властива фіналь **-мо**: живи будѣмо

(См. К., 7), брыдѣти сѣ можемо (См. К., 14), носимо (См. К., 10), найдучемо (См. К., 146), оуфати будѣмо (См. К., 276). Дієслівні форми теперішнього часу репрезентують кінцеве **-тъ**: привносѣтъ (См. К., 15 б), счезнѣтъ (См. К., 24), зможѣтъ (См. К., 27 б).

Займенникові форми в давальному відмінку засвідчені з **ѣ**: собѣ (См. К., 66), тобѣ (См. К., 24). Ще одна з характерних прикмет тексту – постпозиція **сѣ** щодо дієслів: сполнены(й) и впочилый мѣти годнымъ сѣ сталь (См. К., 166).

Функціональна "еквівалентність", за якої колишні активні короткі дієприкметники трансформувалися в дієприслівники, підтримується використанням давального самостійного, проте вже з новою формою у її складі: Иду до живота ласки:> тогу честный сѣи мужъ былъ черезъ тайну крщеніѣ в(ъ) сѣи соборной ап(с)лской цркви:> и неч(т)мѣн(ъ)не бѣ(з) жадного подойзрен(ъ)ѣ доховаль егѣ<,> Бѣу в(ъ) немъ живучи<,> ажъ до преставленіѣ своегѣ з(ъ) земли на нѣо (См. К., 16).

Для тексту характерний для цього часу словопорядок, що співмірний із типологічними моделями (латинсько-польськими), за якими дієслово завершує речення-висловлювання, дієприкметники та дієприслівники – утворювані ними звороти: Хто колвекъ тѣды з(ъ) людѣи трожкій той похвалный животъ на сѣмъ свѣтѣ провадивши <,> трожкою похвалною смерт(ъ)ю з(ъ) негѣ сходить <,> преложенаѣ мною в(ъ) фундаментъ теперешней бесѣдѣ моеї сѣн(ъ)тенціѣ оваѣ<,> справедливый члѣкъ<,> гды ему прійдетъ оумерети, в(ъ) в(т)починѣн(ъ)ю будѣтъ (См. К., 15).

Отже, обидва тексти – полемічний і проповідницький, авторство яких співвідносимо з М. Смолицьким, репрезентують інтегративні риси, незважаючи на те, що місце видання стародруків різне.

2. У рукописному Катехизисі першої чверті XVII ст. на місці **ѣ** частіше фіксується **ѣ**: вырозумѣ(н)я (Катех., 133б), мѣшаю(т)ся (Катех., 148б), грѣхи (Катех., 152), незмѣр(ны)и (Катех., 166). У закінченнях – варіативність **ѣ** або **и**: ѣ ... сотворитѣѣ, в(т)купитѣи, а посетитѣи свое(м) (Катех., 133б), в(ъ)... книзу (Катех., 137), в(т)цѣѣ (Катех., 164б), але: на соборѣ (Катех., 164б), в(ъ) Ефѣсѣ (Катех., 164б), в(ъ) Халкидонѣ (Катех., 164б), в(ъ) к(ъ)низѣ, ѣ вѣрѣ (Катех., 161). Останні два приклади використовуються в назві джерела для цитування: ѣ то(м) Дама(с)ки(н) стѣи(й) в(ъ) к(ъ)низѣ ѣ православно(й) вѣрѣ в(ъ) глѣвѣ (пропущено місце) до(с)татѣ(ч)нѣ выписуѣ(т) (Катех., 161). Частіше такі написання зустрічаються в прикінцевій частині тексту, що є додатковим критерієм для визначення роботи переписувача чи переписувачів.

У Катехизисі простежується ствердіння **р**, що підтверджується графічно: трасѣ(т)ся (Катех., 133 б), пора(д)ко(м) (Катех., 148б), вѣру, зокрема в такому контексті: Кгды мо(в)лю вѣру<,> яко бы(м) рекъ з(ъ)наю <,> (Катех., 130) (можливо, під впливом **вѣрую** (Катех., 130б)). Це не поширюється на українську форму числівника: чотырма (Катех., 133).

Відповідно до визначених рис літературного узусу "простої мови" на місці **я**, **ѣ** [а] фіксується **ѣ** (з походження *ѣ, графічно **ѣ**): присѣгу, але поруч і присягу (присѣга), що характеризує варіативність: П. Што значи(т) тоѣ слово: вѣра? **ѣ**: Троѣ значи(т), але мы не ѣ томъ рѣ(ч) маємо: иногда бовѣмъ вѣрно(ст) и присѣгу значи(т): яко кгды бы к(ъ)то рѣ(к): Не захѣвали (!) жо(л)нѣровѣ гѣ(т)манови вѣру. То ѣ(ст) не заховали вѣрно(ст) и присягу своему гѣ(т)манови (Катех., 167).

Протетичний **ѣ** неодноразово зафіксований у тій самій лексемі: єрєтики (Катех., 131, 131 б), єрєтико(м) (Катех., 133), але майже наприкінці тексту – без протет-

зи: єретико(в), єретиковъ (Катех., 164б). У цьому разі вирізняється вимова **г** як протетичного в наведених вище прикладах від вимови **г'**, на позначення якого використовується буквосполучення **кг**: **кгрѣ**(ц)коє (Катех., 164), **кгрѣ**коє (Катех., 164).

Прикметним для тексту є графічне підтвердження ствердіння шиплячих: и(с)точ(ъ)ная (Катех., 133), **ш(ъ)то** (Катех., 130, 138, 151б), але лѣп(ъ)**шѣ**(г)о (Катех., 130б), як і особливості передачі деяких сполук приголосних після занепаду редукованих: **к(ъ)то** (Катех., 167), але ни(х)то (Катех., 138), **ш(ъ)то** (Катех., 130, 138, 151б).

Типовими для характеристики граматичної своєрідності виявляються: закінчення **-ови** в давальному відмінку іменників чоловічого роду: гѣ(т)манови (Катех., 167); інші закінчення в називному множини: аріанѣ, ариянѣ (Катех., 131), авелиянѣ (Катех., 131б), жо(лн)ѣровѣ (Катех., 167); особливості применникового керування: **до** Ко(н)ста(н)тинополя (Катех., 164 б), **за** грѣхи (Катех., 152) та ін.

Як підтверджують результати дослідження, текст неоднорідний із погляду виявлення окремих фонетичних рис: так, у другій частині переважають написання **ѣ** як **ѣ** в іменникових закінченнях, відсутній протетичний **г**, збережені архаїчні написання з редукованими (**в(ъ)к(ъ)низѣ** (Катех., 161), але в першій частині Катехизису більше засвідчено "український комплекс" ознак: **в(ъ)книзѣ** (Катех., 137).

3. Як відомо, Мартин Чехович був представником Реформації в Білорусі, Литві та Польщі і перекладачем Нового Завіту (1577). У 1581 році Валентин Негалевський відтворив цей текст староукраїнською мовою, але переклад не був надрукований із різних причин, одна з яких - релігійні переконання обох перекладачів.

У В. Негалевського абсолютно повно проілюстровано переважання **ѣ** на місці **ѣ**, що виділяє його текст із-поміж інших аналізованих нами пам'яток: **усѣ**(л) (Нег., 5), **абовѣмъ** (Нег., 5), **смѣючися** (Нег., 5), **потѣшени** (Нег., 5), **прѣследовати** (Нег., 5б), **тобѣ** (Нег., 7), **грѣшниковъ** (Нег., 10), **лѣкара** (Нег., 10), **вѣдаючи** (Нег., 13б), **роздѣлены(й)** (Нег., 13 б), **собѣ** (Нег., 13 б), **ѡ(т)повѣдаючи** (Нег., 14, 14 б), на **нѣбѣ** (Нег., 14), **насѣ**(н)ѣ (Нег., 15), **довѣдавшисья** (Нег., 67), **повѣдѣлъ** (Нег., 74б), **насмѣватися** (Нег., 74 б), на **свѣтѣ** (Нег., 107), **хлѣбъ** (Нег., 83), в **костелѣ** (Нег., 82б), **вѣчному** (Нег., 91), **до мѣста** (Нег., 9 б.), **сѣдячого** (Нег., 10), **сѣдѣлъ** (Нег., 10) (від **сѣдѣти**). Це стосується різних позицій – наголошених і ненаголошених. Поодинокі фіксації **ѣ** спостерігаються лише в наголошеній позиції: **всѣхъ** ((Нег., 13).

Як і в попередніх випадках, на місці **ѣ**, **ѣ** фіксується **ѣ**: з **дѣсѣ**(т)ма тисѣчѣ(й) (Нег., 74 б), **поглѣдаючи** (Нег., 81 б), відзначена велярність **р**: **лѣкара** (Нег., 10).

Ника О., д-р філол. наук, доц.
КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ЯЗЫКОВОЙ УЗУС И "ПРОСТА МОВА"

Нормы "простой мовы" были основаны на ее общем узусе. На примерах конкретных текстов показаны общие, интегрирующие черты, которые дают возможность трактовать литературный язык этих произведений как один, украинско-белорусский, и отличительные, которые разрешают подводить итоги о влиянии украинской, белорусской разговорной стихии на выработку неписаного узуса.

Nika O. Dr Hab., Doc.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

LANGUAGE USAGE AND "PROSTA MOVA"

The norms of the "prosta mova" were based on its common usage. Using a corpus of authentic texts, the author defines common integrating features that allow to identify their literary language as Ukrainian-Belarusian, and their distinctive features indicative of the impact of Ukrainian and Belarusian colloquial elements on the unwritten usage.

Маркованість граматичного ладу підтверджена використанням іменникових вторинних флексій: женихови (Нег., 28б), фарисѣ **ѡвѣ** (Нег., 10), применникового керування: **до** мѣста (Нег., 9 б.). Особливо вирізняються синтаксичні конструкції, до складу яких входить дієприслівник, певним чином зберігаючи предикативні функції колишніх активних коротких дієприкметників: А вшедши Коушн в ло(д)ю, прѣправилсѣ (Нег., 9б). Ща(ст)ливи ланучи и прагнучи справѣдливости (Нег., 5).

У цьому разі проаналізовані нами аргументи підтверджують висновок, що "проста мова" була надрегіональною, а отже, неписаний спільний узус "природно веде її до визнання її нормованості (до певної міри)" [4, с. 95]. Проаналізовані факти доповнюють наукові уявлення про статус "простої мови" як "особливої літературної", межі поширення якої не повторювали сучасні. Ця теза доведена через зіставлення різних писемних пам'яток – полемічних, проповідницьких, катехитичних і Біблійних перекладів, які репрезентують спільне, а також відмінне у мовному узусі кінця XVI – початку XVII ст.

Список використаних джерел:

1. Голубев С.Т. Южнорусский православный Катехизис 1600 года / Голубев С.Т. // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. – К., 1890. – Отд. III. – Кн. 4. – С. 1–8.
2. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. 3б. актових документів / Підгот. В.В. Німчук, В.М. Русанівський та ін. – К.: Наук. думка, 1981. – 312 с.
3. Иванов Вяч. Вс. Лингвистика третьего тысячелетия. Вопросы к будущему / Иванов Вяч. Вс. – М.: Языки русской культуры, 2004. – 208 с.
4. Мозер М. Що таке проста мова? / Мозер М. // Мозер М. Причини до історії української мови. – Х.: Харків. істор.-філолог. тов-во, 2008. – С. 75–111.
5. Мойсієнко В.М. Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Мойсієнко В.М. // Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. / Підгот. А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко. – Житомир, 2002. – С. 5–27.
6. Мойсієнко В.М. Про національний статус "руської мови" в часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої / Мойсієнко В.М. // Мовознавство. – 2005. – №1. – С. 67–82.
7. Ніка О.І. Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Ніка О.І. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2009. – 444 с.
8. Франко І. Літературна мова і діалекти / Франко І. // Франко І. Збір. тв.: у 50-ти т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 205–210.
9. Шляпкин И.А. Св. Димитрий Ростовский и его время (1651–1709 г.) / Шляпкин И.А. – СПб., 1891. – 460+105 с.

Умовні скорочення назв джерел:

1. Катех. – Катехизисъ ал(ъ)бо вы(зна)ніє вѣрѣ сѣ(и) собо(р)ное, ап(ѣ)тльское, в(ъ)схо(д)нѣе церкви, перша чверть XVII ст. – Рукоп. ЦНБВ, Ш.169П(46). – Арк. 130–177.
2. Нег. – Новый Завіт в перекладі Валентина Негалевського 1581 р. – Рукоп. ЦНБВ, Ш. – 421П/1636.
3. Отпис – ѡ(т)писъ<> на листъ<>... ѡ(т)ца Ипатіа... До... кнѣжати Костентина... Черѣ(з) ѡдного на(й)мѣншого клирика, Острог, 1598. – Ст.-др. ЦНБВ, Ш.Кир. 824. – Арк. 414–477.
4. См. К. – Смотрицький Мелетій. Казань<> на чест(ъ)ны(й) погребъ... Леонтія Карповича, Вільно, 1620. – Ст.-др. ЦНБВ, Ш. Кир. 728.

Стаття надійшла до редакції 22.06.2012